

ISLAMSKO MIŠLJENJE U BOSNI I HERCEGOVINI na razmeđu STAROG I NOVOG I PROSVJETITELJSKI rad MEHMEDA DŽEMALUDINA ČAUŠEVIĆA

dr. enes Karić

mehmed Džemaludin Čaušević (ime mu u bosanskim izvorima susrećemo i u kraćoj varijanti - Džemaludin Čaušević) krupna je figura ne samo islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini na prijelazu XIX u XX stoljeće, već i ukupne bosanske povijesti, kulture i politike. Čaušević je bosanski velikan po mnogo čemu, po dubini i širini svoga obrazovanja, vremenu u kojem se pojavio, slobodi s kojom je izricao svoje stavove, markantnosti svoje pojave, kao i po "gardu" koji je znao zauzeti kad god je bilo potrebno da brani svoje stavove za koje je čvrsto vjerovao da su pravi, pravovremeni, te time i islamski.

Rođen je 1870. godine u mjestu Arapuša kod Bosanske Krupe. Pred svojim ocem, učenim Alihodžom, završio je početno obrazovanje. Nakon toga upisuje se u medresu u Bihaću, gdje naukovanje nastavlja pred bihaćkim muftijom Ahmedom Sabit-efendijom Ribićem. Kako je bio talentiran i briljantan učenik, u dobi od sedamnaest godina bio je preporučan za daljnje naukovanje u Istanbulu pred tada slavnim profesorom Salih-efendi Tokatlijom.

Stupanj idžazeta (idžazet-nama) stekao je u Istanbulu pred profesorom Hasanom Husni-efendijom. Još ranije, 1898. godine, Čaušević

je, po nagovoru svoga profesora Ismaila Hakki-efendije Manastirlije, upisao pravni fakultet u Istanbulu (Mektebi-hukuk).¹⁾

Mahmud Traljić navodi da je Čaušević kao istanbulski student prava preko ljetnjeg raspusta dolazio u Bosnu i držao predavanja. Njegova su predavanja bila obnoviteljski intonirana, u svojim nastupima Čaušević je bio reformatorski usmjeren. Negdje oko 1900. godine Čaušević je posjetio Al-Azhar i tamo se susreo sa Muhammedom Abduhom. Nekoliko je mjeseci slušao njegova predavanja.

Ovaj je susret sa Abduhom na mladog Čauševića ostavio trajan pečat. Od tada će on u svojim tekstovima Muhammeda Abduhua nazivati **Ustazi-muhterem**, tj. uvaženi profesor, poštovani učitelj.

Nakon što je diplomirao na **Mektebi-huku** ku u Istanbulu, premda mu je tamo nuđen dobar položaj, Čaušević se vraća u Bosnu i u septembru 1903. godine imenovan je nastavnikom arapskog jezika na Velikoj gimnaziji u Sarajevu. Već godine 1905. bio je imenovan članom vrhovnog tijela Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini ili Ulema-medžlisa. U tom je tijelu imao resor islamske prosvjete, te je u godinama 1905. - 1909. obilazio Bosnu i upoznao se sa stanjem mekteba, medresa, ruždija... Mahmud

Traljić veli da su ova Čauševićeva studijska putovanja, “koja su bila i prva ove vrste u nas”, još više Čauševića “učvrstila u uvjerenju da nema našeg napretka, posebno u vjerskom pogledu, bez reforme i unapređenja vjerske nastave. A da bi se to opet postiglo, trebalo je uvesti vjeronaučne udžbenike na bosanskom jeziku, koji će zamijeniti one na turskom i arapskom”.

Godine 1909. Čaušević je imenovan profesorom Šerijatske sudačke škole u Sarajevu. Tu je Čaušević također pokazao svoj reformatorski duh, te je bio omiljen profesor.

Čauševićeva marljivost, hrabrost i odvažnost ubrzo su se pročuli diljem Bosne. Kad je hafiz Sulejman-efendi Šarac podnio ostavku na mjesto reisu-l-uleme, hodžinska kurija (ili izborno tijelo, tj. serkl islamskih učenjaka koji je predlagao reisu-l-ulemu) na svom je vijećanju predložila Džemaludina Čauševića za ovaj najviši vjerski položaj Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Austrougarskim vlastima nije odgovarala Čauševićeva energičnost i beskompromisnost, ali je car Franjo Josip ipak potvrdio Čauševićev

izbor, te je menšura, ili akt o postavljenju, stigla iz Istanbula od šejhu-l-islama. Na dan 26. marta 1914. godine, u predvečerje Prvog svjetskog rata, Čaušević je svečano proglašen reisu-l-ulemom Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Na tom je visokom položaju Čaušević ostao sve do 1930. godine, kad je podnio ostavku ne slažući se sa srpskim (jugoslavenskim) vlastima oko načina administriranja vakufima i vjerskim poslovima u tadašnjoj Jugoslaviji.

Čaušević je nakon penzioniranja živio povučeno, sve je više pobolijevao, ali je ipak javno nastupao sa svojim poznatim stavovima o reformi i obnovi naših islamskih, napose prosvjetnih, institucija. Godine 1937. izašao mu je u Sarajevu prijevod Kur'ana na bosanski jezik koji je uradio zajedno sa hafizom Muhamedom Pandžom. Bio je to u svoje vrijeme odličan prijevod, sa komentarima (o ovom djelu govori-mo u posebnom poglavlju ove naše knjige). Čaušević je umro 28. marta 1938. godine. Dženaza mu je bila impozantna, jer je Bosna tada, u trudnim međuratnim vremenima i u dobu pred izbijanje II svjetskog rata, u epohi za koju se nije znalo šta će poroditi, ispraćala na Onaj svijet jednog od svojih najvećih sinova iz druge polovine XIX i prve polovine XX stoljeća.

Bila su to teška vremena u Bosni, za Bošnjake isuviše zakašnjela prosvjetiteljska vremena, i niko kao Džemaludin Čaušević nije sa toliko odlučnosti stupio na bosansku islamsku prosvjetiteljsku scenu.

Čaušević je sve od dolaska u Bosnu početkom XX stoljeća bio prosvjetiteljski opredijeljen. Na tom kursu mi ni za dlaku ne vidimo promjenu ili evoluiranje u njegovom mišljenju. Smatrao je da su bosanski muslimani zaostali jer se ne brinu dovoljno za svoj islamski napredak, te da su zbog toga takvoj zaostalosti i oni poprilično doprinijeli. Njegovi pozivi i apeli na obnovu odišu istim tonalitetom, svejedno da li te njegove pozive i apele čitali spočetka XX stoljeća ili na početku njegove četvrte decenije.

Evo, primjera radi, jedne Čauševićeve prosvjetiteljske okružnice, pravog egzemplara koji bismo mogli nazvati čauševićijanskim, objavljene u časopisu **Novi behar** (br. 1., godina 1927-1928., str. 3), koju je naslovio riječima **Molba**

na vjerske službenike u kojoj on moli svoje kolege vjerske službenike da šire islamsku štampu i islamsku pisanu riječ među Bošnjacima.

Vas ima mnogo koji ste i sami spremni i napisati i poslati u štampu koju plemenitu stvar, da se čuje širom naše drage domovine. Zauzmite se da što više raširite ovaj naš zajednički list (misli na **Novi behar**), da što većem broju muslimana dođe u uši koji jedar i sočan članak, koji nam otvara oči i daje svjetlosti, koji nas vadi iz mraka i zastoja, i prenosi u svjetlo islamske kulture. Na vama i na nikom drugom više i jače ne leži prva i prava zadaća vjerskog odgajanja, preko koga se onda prelazi u svjetsku kulturu, koju uzvišeni islam od nas sviju traži. (...)

Sramota je svakom muslimanu da ne zna šta se o njegovoj vjeri piše i govori, pa je onda vama, kao nosiocima vjerske kulture, sramota da dan i noć ne ispitu-jete i ne širite svoja znanja, a i svoja zvan-ja. Svaki od vas, braćo moja, vidi jasno i bistro kako stoji naš islamski svijet. *Me-ktebi i medrese, i svi naši učevni zavodi, trebaju velikih popravaka. Da se tome nađe lijeka i pomoći treba naš svijet upu-titi. Znam da se preko noći ne može sve učiniti, ali pomalo čitajući mu ili kazu-jući mu pročitano doći će do svijesti i onda će sve poći nabolje.*

Ja vas molim i skrećem vašu pažnju na tu okolnost da se treba ozbiljno prihvatiti posla. Svi skupa moramo da pokrenemo kola napri-jed, da ne zaostajemo, nego da prihvatimo kul-turu koja je nedjeljiva od islama, koji nas uči da je mudrost naša izgubljena „dragocjena“ stvar, pa da je moramo opet primiti i prigrliti gdje je god nađemo.

Samo ovakvim radom i trudom možete pomoći našim muslimanima svih staleža, a time ćete najbolje dokazati svoju pomoć meni kao reisu-l-ulemi, koji bi najvolio vidjeti svoje muslimane među najznanimijim i najkulturnijim.

Čaušević kao reisu-l-ulema na kraju ove svoje zamolnice, upućene prije svih bosanskim imami-ma i hodžama, obraća se i drugim pismenim i

obrazovanim ljudima zahtijevajući i od njih da šire islamsku štampu, te kaže:

Ovom se molbom obraćam i na sve kulturne muslimane svih staleža, a naročito na one koji su u najbližoj vezi sa prosvjetom, kao što su to učitelji osnovnih škola, profesori svih stručnih i srednjih škola, liječnici, ekonomski i drugi...

Dakle, potkraj trećeg desetljeća XX stoljeća Čaušević još uvijek smatra da je itekako potrebno stalno insistirati kod Bosanskih muslimana, to jest Bošnjaka, na prosvjeti, školama, pismenosti i štampi. On to čini istim riječima i sa istom odlučnošću sa kakvom je za vrijeme Austro-Ugarske tražio reformu bosanskih medresa. Ne treba posebno podsjećati na ton ove naprijed citirane zamolnice u kojoj Čaušević skoro plače moleći svoje suvjernike da krenu odlučnije ka usvajanju novog školstva koje je vrijeme sa sobom donijelo. Vidjeli smo iz prethodnih odjeljaka ove knjige da je Čaušević bio umnogome središnja ličnost u reformi medresa, odnosno islamskog školstva, u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini XX stoljeća. Sada je potrebno predočiti zašto je to on radio i koju je prosvjetnu platformu imao. U svom javnom djelovanju Čaušević je najglasnije isticao da je glavni problem muslimana u Bosni upravo njihovo slabo obrazovanje i jadno i prezreno stanje njihovih prosvjetnih i kulturnih institucija. Evropu su Bošnjaci u vremenima počev od 1878. godine ili odbacivali, ili sporo prihvatili, ali ni njima Evropa u ovo vrijeme nije ostala dužna. I Evropa je, naime, Bošnjake ili odbacivala ili ih je, pak, sporo prihvatila, ili je, napokon, nastojala Bošnjake na brzu ruku reformirati i naprasno modernizirati. Čaušević je bio duboko svjestan da se u Evropi može biti i ostati autohtoni musliman, efikasni musliman, s tim što se za takvo što treba potruditi i izboriti. Čaušević je uvidio da Bosanski muslimani žive na razmeđu svjetova, ne klimatskim razmeđu, već kulturnim, religijskim, štaviše, političkim! Njegovi mnogobrojni tekstovi u ondašnjoj štampi nose jednu snažnu poruku koja veli da bi se Bošnjaci lakše privikli i polarnoj klimi negoli civilizacijskim promjenama koje su ih mljele. Stoga, kad god ocjenjujemo onovremene Čauševićeve stavove iz današnje

perspektive, valja imati na pameti da je on bio svjedokom teške i tragične neizvjesnosti Bošnjaka i, konzekventno tome, bolnih migriranja Bošnjaka u Tursku i dalje na Bliski istok. Čaušević je bio svjedokom kako se najbogatiji, najobrazovaniji i najsofisticiraniji dio Bošnjaka zapućuje dalekim i neizvjesnim drumovima u svijet, najčešće na Istok. To ga je zaboljelo do kosti. Sve od 1878. godine, u intervalima, Bošnjaci su se intenzivnije iseljavali iz Bosne. Odlazili su, kako rekosmo, oni najbogatiji, najobrazovaniji, ali i oni koji su bili mladi i željni prosperiteta u Turskoj. Dakako, odlazili su i seljaci, taj najvitalniji dio bošnjačkog stanovništva. Čitavi krajevi Bosne zauvijek su za Bošnjake opustjeli. Bošnjačko stanovništvo koje je ostalo u Bosni može se usporediti sa obranim mlijekom sa koga je skinut kajmak i odnesen negdje tamo daleko! Upozoravajući protiv hidžre ili iseljavanja Bošnjaka iz Bosne u Tursku, Čaušević u jednom tekstu pod naslovom **Jedno kratko objašnjenje o Hutbama** (objavljenom u kalendaru **Narodna uzdanica**, godište III, 1935. godine, str. 22.) podsjeća da su se po Bosni potkraj XIX stoljeća čak pjevale i pjesme kojima se Bošnjake podsticalo i ohrabrialo na iseljavanje, na takozvani **hidžret**.

Čaušević, osuđujući praksu iseljavanja iz Bosne, navodi dva-tri takva stiha koji su skovani zarad podrivanja bošnjačke vjere u njihovu budućnost u Bosni nakon odlaska Osmanke imperije:

Jadna Bosna, kakva Cara ima,
ko ga čuje, uhvati ga zima.

Vidna jutra tamo (u Bosni) potamnila,
gladna doba tamo doselila!

Car koji se spominje u ovoj pjesmici jeste kršćanski, to jest austro-ugarski car Franjo Josip pod kojim je sada u Bosni (nakon 1878. godine) "hladno", te, stoga, treba seliti Osmanskom sultanu. Čaušević, nakon što je naveo ovu pjesmicu, daje svoj komentar, i na 22. stranici ovog eseja kaže: "... prije četrdeset godina pjevana pjesma otjerala je mnogog u hidžret."

Čaušević, naravno, nije nikada odobravao iseljavanje Bošnjaka iz Bosne, premda je takvo iseljavanje, kakvog li apsurdna, nazvano znamenitim islamskim terminom "hidžret". Valjalo je

ne samo protiv takvog hidžreta ustati, nego je trebalo povesti odlučnu intelektualnu borbu protiv takvog sumornog stanja! Stoga je Čaušević osjetio da hitno treba prvo u mišljenju, u svijesti, u duhu Bošnjaka napraviti široka prostranstva, e da bi oni tako uvidjeli da za njih ima prostora u Bosni, da za njih ima mjesta u Evropi. Trebalo je, dakle, povesti borbu protiv tjeskobe koja se posvuda u Bošnjaka osjećala.

Čaušević se smjelo poduhvatio takvog zadatka.

On u svojim mnogobrojnim tekstovima uvjerava Bošnjake da Evropa nije definitivno protiv islama, on ističe da, zahvaljujući ne samo Evropi, već, dakako i univerzalnom duhu Kur'ana, ima džamija diljem Evrope. Tako Čaušević, u tekstu **Džamija** (vidi **Narodna uzdanica**, IV, 1936., str. 20), poručuje:

I tako je Kur'an kao velika Božija Mudžiza učinio da danas muslimani imaju svoje džamije u Londonu, Parizu i Berlinu pa i drugim mjestima. Danas kada mujezin u Sarajevu izgovara: „Bog je najveći, Bog je najveći, nema božanstva osim Allaha”, to se isto može čuti po svim krajevima svijeta.

Ovim riječima Čaušević želi kazati da, ako džamije imaju budućnost u Evropi, onda *ipso facto* i muslimani na tom kontinentu imaju budućnost, pogotovo Bošnjaci u Bosni gdje “mujezin u Sarajevu iz sveg glasa razglašava ‘**Allahu ekber!**’”

Ali, budućnost, pogotovu dobra i spokojna islamska budućnost, neće doći sama od sebe. Bošnjaci se za svoju islamsku budućnost moraju potruditi - poruka je Džemaludina Čauševića. U tekstu **Božije svjetlo ne može nitko ugasiti**, koji je Čaušević objavio u kalendaru **Narodna uzdanica**, godište II, 1934., str. 17-21.) Čaušević sasvim jasno Bošnjacima kaže da su muslimani za sretnog doba blagostanja bili jedinstveni, radini, marljivi:

“Načelo “Muslimani su samo braća”, potpuno se ispunjavalo. Islamska zajednica je u svemu i u svakom pravcu napredovala.

Zašto? Jer nijesu to bili muslimani koji smatraju da su ispunili svoju islamsku

dužnost samo namazom i postom, već pri potrebi žrtvovali su svoje imetke i svoju krv za opstanak islama i muslimana. Mi danas kad ispedimo dobra djela prvih muslimana i njihovu požrtvovnost za islam, s našim nemarom u tom pogledu, moramo priznati da ne vršimo svoju vjersku dužnost kako treba. Štaviše, mi nećemo da vidimo ono što se dešava oko nas. Katolici, pravoslavni i jevreji vode - i to kako dobro - računa o odgoju svoje mladeži, o zaštiti svoje sirotinje, a mi muslimani (Bosne) kao da spavamo u poluostrvu Arabije, kao da nijesmo u ovom kutu Evrope, stojimo zaleđeni. Dobro se sjećam, prije nekoliko godina dođe mi jedan s jednim glomaznim defterom. Kupi dobrovoljne priloge. Pitam, zašto? Na Kosovu, veli on, ima nekoliko katolika, hoćemo da osnujemo tamo župni ured i da podignemo jednu crkvicu.

Ja počeh misliti: kad li ćemo mi, muslimani, početi graditi džamije i dizati škole za odgoj muslimana u Osijeku, Zagrebu, Subotici, Kraljevu, Čačku i drugim mjestima, gdje su naši muslimani u velikom broju otišli trbuhom za kruhom.

Kad li ćemo mi početi voditi računa i o onim osamljenim muslimanima, koji su za službom morali otići u ona mjesta, gdje nema ni džamije, ni imama, ni muallima. To će biti istom onda kada pokažemo iskrenu ljubav za očuvanje Božijeg svjetla, sveopće vjere islama. Tada ćemo dokazati da se ne može ugasiti sunce islama u našoj sretnoj Jugoslaviji, i tada ćemo dokazati da će nauk uzvišenog Kur'ana i kod nas uživati vječnu zaštitu Svevišnjeg Allaha!”

Prema ovom ulomku vidimo da je u Čauševićevim tekstovima mnogo jadikovanja nad bošnjačkom mlitavošću i inertnošću. Ta mlitavost, ta inertnost bile su tek posljedica jedne druge, prema Čauševićevom mišljenju, itekako raširene pojave, bolje kazati pošasti, koju su i drugdje u islamskom svijetu otkrili muslimanski obnovitelji, borili se protiv nje i nazvali je muslimanskom mlitavošću,

konzerviranošću i konzervativizmom. Čaušević je, kao i muslimanski obnovitelji drugdje u islamskom svijetu njegova vremena, mislio da je konzervativizam neiscjeljiva rak-rana muslimanskih društava, opaka bolest koja hara svim porama muslimanskog naroda u Bosni i Hercegovini.

Naročito je smatrao da je konzerviranost i konzervativnost uleme imala za posljedicu da se Bosanskim muslimanima tumačilo da je sva vjera islam sadržana u "ilmihalu", tj. maloj knjižici koja govori o načelima islamske vjere. Turska riječ **ilmihal** znači "stanje vjerskog znanja" u jednog čovjeka, dok se u Bosni ta riječ koristi za udžbenik koji ukratko deklamira šta je vjera i koje su osnovne vjerske dužnosti. Velika većina Bošnjaka znala je o islamu samo toliko koliko je bilo sadržano u "Ilmihalu". I toga se čvrsto držala. Nakon što je došla Austro-Ugarska, Bosanski su muslimani spram svega drugog, spram svakog drugog znanja i nauke (kao što je matematika, fizika, biologija...) bili nepovjerljivi. Takvi su bili i ostali uveliko i za vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Štaviše, kakvog li apsurdna, i taj mali "Ilmihal" nije bio napisan na bosanskom jeziku, već na arapskom ili turskom, i bio nerazumljiv većini bošnjačkog stanovništva.

Stoga je Čaušević, koji djeluje i za vrijeme Austro-Ugarske i za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, u svojim nastupima budio i razvijao svijest svojih suvjernika da je "pravi ilmihal" nešto sasvim drugo, da je ilmihal, po islamu, cijeli svijet. Iz cijelog svijeta musliman treba saznati o Bogu, o vjeri u Boga.

Tako Čaušević veli da islam

"...stavlja veliku dužnost muslimanima-roditeljima, jer po ovim vjerskim propisima muslimani su dužni odgajati svoje mlade. U tu svrhu oni su dužni uspostavljati prosvjetne zavode za muslimansku mladež u kojima bi oni sticali sve ono znanje koje čovjeka osposobljava za život.

U to se znanje ubrajaju svi zanati, kao i trgovina. Da li smo mi muslimani u ovim krajevima dizali takove prosvjetne zavode, pomoću kojih bismo očuvali našu mladež od vatre neznanja, od vatre zab-

luda, od vatre siromaštva i bezvjerstva?
Ne!

To mi nijesmo radili.*2)

Čaušević potom veli da Bosanski muslimani ne samo da nisu podigli nove škole, nego, kako on kaže, "nismo prema potrebi dotjerivali ni one škole koje su nam naši djedovi ostavili u emanet".*3)

Ovim riječima Čaušević izravno govori o zaostalosti i o nikakvosti medresa.

Potom Čaušević razmatra propuštene šanse koje su Bosanski muslimani imali pod Austro-Ugarskom imperijom, on žali za neiskorištenim vremenom, i tvrdi da je bila velika greška Bošnjaka što u vrijeme Austro-Ugarske nisu pristupili utemeljenju svojih muslimanskih škola savremenog tipa. On izričito veli:

"Premda smo imali sedamdeset posto imetka u svojim rukama, mi se nijesmo mogli odlučiti na kakovu požrtvovnost.

Mi smo radije slušali neiskrene savjete: "Ne dajte švapskom pismu u vaše škole. Ne dajte vaše djece u švapske škole."

To nam je godilo, i dug niz godina mi smo spavali. Kad je došao svjetski rat (misli na I svjetski rat) i poslijeratne prilike, mi smo osjetili veliku svoju pogrešku.*4)

Džemaludin Čaušević nije jedini islamski autoritet u Bosni čije je pero ispisalo ova jadanja i žal nad propuštenim šansama Bošnjaka. I Mehmed Handžić, kako ćemo vidjeti kasnije, u svojim mnogobrojnim esejima ima ovakva mjesta.

Čaušević je već 1918. godine, nakon odlaska Austro-Ugarske, upozoravao, skoro preklinjao, Bošnjake da se pobrinu za obrazovanje svoje djece. Tako on, koristeći za sami naslov svoga članka proklamaciju Kur'ana "**Qu anfausakum wa ahlikum nara**" ("Čuvajte sebe i svoju porodicu od vatre"), upozorava da je "novo vrijeme donijelo i nove brige".*5) Čaušević u ovom tekstu, u svom prosvjetiteljskom maniru, kaže:

"Kako se to znanje postiže? Naobrazbom. Na prvom je mjestu, dakako, vjerska naobrazba. Hoćemo li da raširimo vjerskunaobrazbu, treba nam je najprije olakšati, treba nam naći način kako bi u

najranije doba zasađivali islamski osjećaj u srca naše mladeži.

Ovdje bi se trebalo latiti sviju dopustljivih sredstava, a otresti se starovječnih misli, kao što se to već čini u drugim životnim potrebama.⁶⁾

Čauševićeva sintagma "starovječne misli" na ovom mjestu (u tekstu i kontekstu teksta) znači, prije svega, tvrdoglavo uvjerenje Bošnjaka da ne šalju djecu u "nevjerničke škole", kako su nazivali škole koje je otvarala Austro-Ugarska, odnosno, nakon 1918. Kraljevina Jugoslavija. Stoga je Čaušević primoran da Bošnjacima, kojima je on u ovo vrijeme vrhovni vjerski poglavar, objašnjava da je došlo novo doba, da njih niko neće pitati hoće li ili neće prihvatiti novo doba. U svojim objašnjenjima Čaušević koristi i govor u slikama, pa kaže:

"Rekli bismo da je svaki tvrdoglav, koji bi konjem ili pješe išao u jedno mjesto, ako ne bi htio ići željeznicom zato (zbog toga) što je željeznica nova vožnja.⁷⁾"

Drugim riječima, Čaušević hoće kazati: **Dok su drugi narodi Evrope već poodavno u željeznici, njegovi Bošnjaci tvrdoglavo kaskaju na konju ili čak pješice.**

U tekstu „Zajedničko poučavanje“, koji je objavljen u **Novom beharu**, Čaušević, da bi uvjerio Bošnjake da ne trebaju strahovati od škola, poziva se na komentar Kur'ana **Al-Jawahir** u kojemu se, između ostaloga, kaže:

"Japanci u početnim školama poučavaju svoju mušku i žensku djecu zajedno, a u srednjim školama rastavljaju ih, dok ih na univerzama i akademijama ponovno zajedno poučavaju. Veli se da Njemačka kao i Francuska i Engleska ovaj način poučavanja zagovaraju, dok Amerika, Švedska, Norveška, Holandija, Nizozemska i ostrva Filipini zajednički poučavaju i žensko i muško, kako u početnim, tako i srednjim školama, kao i univerzama. Na Havajskim otocima poučavanje je prisilno i zajedničko za sve učenike i učenice između šeste i sedamnaeste godine. U Americi ima 1.500 000 učenika samo u srednjim školama, a u Portoriku, gdje ima svega 1.000 000 pučanstva ima 100 000 učenika i 100 000

učenica. O, razumni muslimanu, koji želiš svojoj islamskoj zajednici dobro, prikazujem ti gornji način poučavanja, koji se vrši na istoj zemaljskoj kugli, na kojoj i mi živimo. Ovo ti napominjem a ne velim da i ti isti način primiš, samo ti velim da su nas ovi ljudi nadvisili kako u znanostima i zanatima, tako i u velikim radovima. Napominjem da je svemu ovome temelj znanje, jer bez znanja nema ni poslovanja, a bez dobre obuke nema ni znanja. Bog veli u 56. ajetu sure **Jusuf**: „Mi dižemo u časti koga hoćemo, a nad svakim znanim ima znaniji.*⁸⁾”

Čaušević potom u ovom tekstu navodi, iznoseći bilo svoje mišljenje parafrazirajući gore navedeni komentar **Al-Jawahir**, da „mi muslimani drijemamo“.⁹⁾

“Pomoću znanja Amerikanac sjedeći u svojoj sobi, drži predavanja iz raznih znanosti, koje slušaju ljudi u različitim krajevima zemaljske kugle, a mi još i sada kunjamo. Bežični telegram je učinio da je svijet postao kao jedan narod, pomoću njega razgovara istočnjak sa zapadnjakom i obratno. Zar nas to ne podsjeća na ajet "Ljudi su bili jedan ummet", i možda su ljudi bili u nepoznatim vremenima međusobno spojeni sa ovakvim sredstvima i možda su današnji izumi radosni vijesnici o dolasku onih dana, kada će se cijelo ljudstvo međusobno ljubiti i voljeti.¹⁰⁾”

Čaušević, navodeći ovakva mišljenja egipatskog prosvjetitelja Tantawija Jawharija, želi kazati da Zapad, civilizacijski gledano, nije toliko veliki sotona kako se na prvi pogled iz Bosne moglo pomisliti u 1878. godini. Naprotiv, i Zapad imade svojih vrijednosti, hoće reći Čaušević. Muslimani u Bosni sada, kad više nema Osmanske imperije, moraju se potruditi da svoju dragu vjeru islam žive ne samo kao dobri muslimanski vjernici povučeni u ugodnu tišinu svoga doma, već i kao dobri građani, kao obrazovani ljudi, uspješni i bogati biznismeni... Nakon odlaska Osmanske imperije koja je bila zaštitnica islama, sada sami Bosanski muslimani moraju čuvati islam i bdjeti nad njim!

U svom tekstu **Iman, islam**, koji je objavljen u **Novom beharu** broj 19 - 20 (1. aprila 1933. godine) Čaušević otvoreno kaže:

“Turska nas je naučila da se ona brine o nama, pa kako tako. Poslije (nakon odlaska Turske) smo počeli vikati: neka vakuf podmiri sve naše potrebe! Nijesmo vodili računa o unapređenju i povećanju tog našeg zajedničkog imetka. To nijesmo činili ni onda, kada smo imali šezdeset i pet posto imetka u svojim rukama. Pogotovo to ne činimo ni sad, jer nećemo da se služimo lijepim primjerima oko nas. Pa šta će biti? Na ovo pitanje je vrlo teško odgovoriti. Kur’an je propisao pravac, a taj se potpuno slaže s prirodnim zakonima. Ako vjerska islamska zajednica želi trajan opstanak islama u ovim krajevima, treba da se pobrine za odgoj budućih muslimana. Hazreti Ali, radijallahu anhu, rekao je: “Odgajajte svoju djecu za vrijeme u kojem će oni živjeti, a ne za vrijeme u kojem vi živite.” Treba muslimanskom podmlatku dati takav odgoj, koji će ga osposobiti za borbu u životu i kojim će taj podmladak steći uvjerenje da je islam jedina po Bogu objavljena sveopća vjera...”

Dakle, Čaušević poručuje: Turske više u Bosni nema, valja nam samima bdjeti nad islamom. A kako da Bošnjaci nad njime bdiju kad nisu obrazovani, kad ne poznaju zapadne nauke?! Toga je Čaušević bio duboko svjestan, ali i ganut do suza spoznavši da bosanska ulema njegova vremena ne želi modernizirati svoje škole, ne želi u njih uvesti, kako su govorili, “nevjerničke predmete” (matematiku, fiziku, hemiju, biologiju...).

Stoga je Čaušević u svojim prosvjetiteljskim interpretacijama nastojao pokazati da je islam itekako zainteresiran za proučavanje i Ovoga, a ne samo Onoga Svijeta, htio je Bošnjake svoga vremena uvjeriti da je islam kao vjera “naučan”, da je islam kao vjera “radin”, “marljiv”, jednom riječju “napredan”, pa zašto ne kazati i “evropski”.

U već navedenom tekstu **Iman, islam**, Čaušević na samom početku objašnjava značenje riječi **iman** i **islam**, te veli: “Ove dvije riječi

prevedene u naš jezik znače **vjerovanje i poslovanje**” (podvukao E. Karić). Nadalje, Čaušević kaže:

“Dok su muslimani potpuno razumijevali da ne može biti vjerovanja bez poslovanja, dotle su i napredovali. Vjerujući čvrsto Boga i Sudnji dan, oni su žrtvovali svoje imetke i svoje živote za dobrobit svoje islamske zajednice. Podizali su sve što je potrebno za očuvanje islama i muslimana. Gradili su početne, srednje i visoke škole. Podizali su sirotišta i bolnice, osnivali su kuhinje i musafirhane. (...) Tada je islamska zajednica u svakom pravcu cvala i svjetlo istine na sve strane širila.”

Štaviše, sa dolaskom Austro-Ugarske došli su i novi zanati u Bosnu, ali muslimani dugo vremena nisu htjeli izučavati „nevjerničke poslove i nevjerničke nauke“.

Čaušević nastoji svoje bošnjačke zemljake i suvjernike probuditi, nastoji ih uvjeriti da sam Kur’an traži od njih, a ne Čaušević, da izučavaju sve nauke. Čaušević kaže:

“Kur’an nas uči da moramo crpiti pouku iz svega što se zbiva kod nas i oko nas. Kur’an nas upućuje a i Pejgamber nam kaže da znanje i razne vještine ne smijemo zanemariti. Svaki musliman i svaka muslimanka dužni su tražiti mudrost i znanje. Jedan čovjek ne može znati ono što više ljudi zna, jedan narod ne može znati onoliko koliko znaju svi narodi na zemaljskoj kugli. Zato nam Kur’an naređuje da putujemo, da obilazimo svijet, da učimo razne jezike kako bismo što lakše postigli umotvorine raznih naroda.¹¹⁾”

Džemaludin Čaušević u svojim se tekstovima često služio Kinezima kao metaforom iz dobro poznatog hadisa “**Tražite nauku, pa makar i u Kini!**” No, budući da je Bosna daleko od Kine, u Čauševićevim prosvjetiteljskim tekstovima Kinezi zapravo nisu Kinezi, već Evropljani. Tako on na jednom mjestu, bodreći Bošnjake na rad i marljivost, kaže:

“Ako vidimo da je kineski način poučavanja lakši, mi smo dužni da ga primimo ne vodeći računa što Kinezi

nijesu muslimani. Tako je i kod obrađivanja zemlje i svijuju drugih zanata. Moramo se u svemu pridržavati onoga što je najkorisnije i najpraktičnije. U pogledu zajedničkog vjerskog opstanka moramo imati sve što druge zajednice imaju kao uslove za opstanak. Muslimani i muslimanke dužni su da u radu i zaradi, u znanju i vještini crpe pouku i od drugih. Ako neko može biti dobar šloser, pa zašto ne možeš i ti, ako je neko trgovac ili krojač, pa nastoj da postigneš tu vještinu i ti. U radu i trudu treba imitirati pametnije i nastojati da budeš dobar radnik i vješt trudenik, a ne provoditi dragocjeno vrijeme u ljenčarenju.¹²⁾

Čak i tada kad Čaušević u svojim prosvjetiteljskim tekstovima tumači čisto islamske doktrinarne termine kao što su **mumin**, **kafir**, **munafik**, on i tada vrlo vješto umeće poruku koja dolazi iz njegovih mnogobrojnih bosanskih prosvjetiteljskih briga. Općenito rekavši, Čaušević ne komplicira sa svojim islamskim tumačenjima, on smatra da je islam kao vjera jasan i lahak i, stoga, veličanstven. Čauševićeva rečenica je kratka, puna duha, sugestivna.

Evo kako Čaušević u novinama **Islamski svijet** objašnjava riječi dvoličnjaci (al-munafikun) i bogobojažni (al-muttakun):

“Dakle, kako se vidi, u munafika (dvoličnjaka) vjera je na jeziku, a na srcu nije. Oni jedno govore, a drugo misle. Munafici siju smutnju u svojoj vjerskoj zajednici, a na sav glas viču kako upravo oni hoće da poprave i dadnu pravac toj zajednici. Munafici ne mogu zajedno ni u džamiju sa drugim muslimanima, jer vele, *kako ćemo mi sa glupanima zajedno obavljati namaz*. Munafici sebi uzimaju pravac po svojoj volji, ne vodeći računa o pravcu koji je Bog postavio. Naš je Pejgamber, a.s., opisao munafike sa ove tri oznake: “Kad munafik govori - laže, kad obeća - ne izvrši, i kad mu se što povjeri - on pronevjeri.” Bog veli za munafike: “Gluhi su, nijemi su, slijepi su i ne mogu se povratiti na Pravi put!” Iz gornjeg kratkog objašnjenja vidi se kakvi su dobri ljudi, muttequn, a kakvi su opet nevjer-

porediti sebe i svoje stanje sa gore izloženim i vidjeti u koju grupu ljudi spada. Kur’an vodi najispravnijim pravcem i ko se bude njega držao taj će biti sretan i spašen.¹³⁾”

Čaušević potom jasno i u kratkim rečenicama objašnjava da zapravo, nije neki posebno veliki problem znati šta valja a šta ne valja. On kaže:

“Svak zna šta je zabranjeno, a šta nije. Svaki musliman zna da je haram lagati, varati, otmati, krasti, klevetati, vrijeđati, i potvarati druge. Zna svak da smutnja nije lijepa stvar, da zavađati ljude nepošten je zanat.

Ima zabranjenih stvari, koje odstranjuju i um i razum kod čovjeka, kao što su opojna pića.¹⁴⁾”

Potom Čaušević, parafrazirajući jedan stih Omera Hajjama,¹⁵⁾ veli:

“Ali da svaki haram opija čovjeka, kao što ga opijaju opojna pića, onda bismo istom znali koliko ima trijeznih i trezvenih ljudi. Ko hoće da bude muttekija taj ne smije ništa zabranjeno raditi. Ne smije krivo činiti nikome. A zar se krivo ne čini nekome, ako se baca ljaga na njegov rz i obraz? (...)”

Ovdje Čaušević zasigurno ukazuje na slabosti kojima je bilo izloženo muslimansko društvo u Bosni i Hercegovini za njegova vremena. Posebno je muslimanska čaršija izložena pošasti ogovaranja i klevetanja muslimanskih vjerskih lidera. Čaušević je zbog svog prosvjetiteljstva i reformizma bio posebna meta konzervativnog dijela bosanske čaršije.

Čaušević im nije ostajao dužan, te na kraju svoga ramazanskog teksta **Podjela ljudi prema djelima** kaže:

“Kur’an traži od svakog da se okiti znanjem i dobrim djelima. Za svaku struku treba posebno znanje i vještina. Bez znanja nema nikakva poslovanja. Sad je dobra prilika. Ramazan je. Može se dosta misliti i razgovarati. Neka svak izmjeri svoja djela pa neka utvrdi da li se slažu sa izvornim propisima sveopće vjere islama. Treba da svak pogleda svoje račune prije nego što dođe dan kada se moraju polagati računi. Kajanje koristi samo onda ako se pohiti sa kajanjem.

Doista, mnogo je ovakvih Čauševićevih prosvjetiteljskih vazova i prosvjetiteljskih poruka u njima. Svaku tribinu, pa i džamijski minber, Čaušević je koristio za promoviranje svojih prosvjetiteljskih mišljenja.

Tako Čaušević, šaljući svečanu ramazansku poruku uoči ramazana 1352. po Hidžri (15. decembra 1933.) kaže:

“Daj Bože da se otresemo vjekovnog drijemeža, pa da podignemo učevne zavode, koji će biti u stanju da odgajaju takove ljude koji će znati i htjeti tumačiti uzvišene upute Kur’ana u čistom jeziku svojih slušalaca. Daj Bože da imadnemo takovih hatiba koji će biti u stanju tumačiti sa minbera pojedine ajete Kur’ana u materinskom jeziku svojih slušatelja. Daj Bože da to sve bude, pa da ne spavaju seljaci (na hutbama petkom jer ne razumiju vaz na arapskom ili turskom jeziku)... Mi živimo u jednom takovom vremenu da smo prisiljeni da i sa hutbama (na bosanskom) otvaramo oči i budimo vjerske osjećaje kod muslimana. Hutbe su zato i uspostavljene.¹⁶⁾”

U ovo je vrijeme Džemaludin Čaušević započeo rad na svom vlastitom prevođenju Kur’ana. Htio je time kazati: O moji bosanski muslimani, ako je poruku Kur’ana dopušteno prevesti u bosanski, zašto onda ne bi bilo dopušteno isto učiniti i sa samom hutbom petkom?!

Na poduhvat prevođenja Kur’ana Čauševića su, dakle, podstaknuli ne samo njegovi pobožni već i njegovi prosvjetiteljski i reformatorski razlozi.

Stoga je u poglavlju koje slijedi riječ o Džemaludinu Čauševiću kao reformatoru. **m**

B

Bilješke:

¹ Traljić Mahmud, *Istaknuti Bošnjaci*, Sarajevo, 1998., str. 50.

² U časopisu *Novi behar* br. 17-18., (godište 1934.-1935.) str. 289-290 Čaušević je objavio tekst pod naslovom **Božija zapovijed** (misli na Božiju zapovijed da muslimani izučavaju svijet u sebi i oko sebe) odakle i preuzimamo ove citate.

³ Isto, str. 289.

⁴ Isto, str. 289.

⁵ Ovaj tekst Čaušević je kao reisu-l-ulema objavio 1918. godine u časopisu **Tarik** arebicom (posebnim pismom koje je on sa svojim saradnicima izumio da bi arapskim slovima pisao bosanskim jezikom). Redakcija **Bisera** ovaj je tekst potom objavila latinicom (u broju I., 1918.).

⁶ **Biser**, isto, str. 5.

⁷ Isto, str. 5.

⁸ Isto, str. 5.

⁹ Isto, str. 5.

¹⁰ Isto, str. 5.

¹¹ **Kur’an i muslimani**, „Novi behar“, broj 11-14., Sarajevo, 1934., str. 161.

¹² Isto, str. 161.

¹³ Džemaludin Čaušević, *Podjela ljudi prema djelima*, **Islamski svijet** br. 18., Sarajevo, 27. decembra 1932., god. str. 1.

¹⁴ Isto, str. 1.

¹⁵ Stih Omera Hajjama glasi: **Kad bi svi grijesi kao pijanstvo vidljivi bili** tad bi svi ljudi pijani hodili

¹⁶ Džemaludin Čaušević, **Mubarek ramazan dolazi**, **Islamski svijet** br. 66., 15. decembra 1933. str. 1.